

BOĞAZKÖY'DE BULUNMUŞ BİR ESKİ BABİL MÜHRÜ

Dr. MEBRURE TOSUN
Sumeroloji Doçenti

Boğazköy'de tesadüfen ele geçmiş bulunan bu hematit mühür² Eski Babil üslubunda, itina ile işlenmiş, iki tebcil sahnesi göstermektedir. Üzerinde yazı olmadığı gibi, daha evvel de yazı için boş yer bırakılıp, figürler üzerine sonradan oyulmuş değildir. Bu iki sahnede Fırtına tanrısı Adad ile, burada harp tanrıçesi vasıflarıyla tezahür eden İştâr tebcil edilmektedir. Tebcil edenler, İştâr'ın karşısında, elindeki alâmete rağmen hüviyeti tesbit edilemiyen tâli derecede bir tanrı ile, Adad'ın karşısında bir insandır. Bu dört büyük figürden başka, diz çöken bir insan, küçük Lamassu³ balık-adam, eli koğalı hizmetkâr rahip, gibi dört küçük figür daha bulunmaktadır. Yalnız dikkat edilecek bir nokta, bu küçük figürler başka misâllerde⁴ olduğu gibi, boşluk doldurma kasdiyle yapılmamış ve kalabalık bir intiba bırakmamaktadır. Bilâkis organik olup, yani her iki sahne ile ayrı ayrı birer mythologique bütün teşkil edip tebcile onlar da iştirak ediyormuş hissini vermektedirler. Bu küçük figürlerin herbiri., iki ellerini kaldırmış olarak yani tebcil vaziyetinde tasvir edilmişlerdir. Bunlardan başka mühür' yüzünde bir araya getirilmiş üç muntazam küçük nokta görülmektedir. Bu misâlde bu noktalar âdeta iki sahnenin başlangıç ve sonunu gösteriyormuş hissini vermektedir. Gerek bu üç noktanın, gerek hüviyeti meçhul tanrının elindeki alâmetin ve gerekse, vücutların muhtelif nispetlerinin tayininde, mühür kazıcı "drilling" =Kugelschliff= yuvalı kalemi kullanmıştır. Bu tekniğin tatbiki mühürü tarihlememizde faydalandığımız kıstaslardan biri olarak kullanılacaktır.

Şimdi bu tipleri birer birer ele alalım:

Adad sahnesi, aşağıdaki unsurlardan mürekkeptir:

- a) Fırtına tanrısı Adad,
- b) Hüviyeti bilinmiyen ikinci derecede bir tanrı,

¹ Bu mührü inceleyip neşr etmeme müsaade eden, Müze ve Eski Eserler Umum Müdürlüğüne, gösterdikleri itimad ve teveccühdan dolayı bilhassa teşekkür etmek isterim.

² Mührün eb'adı: uzunluk; 29.6 mm. çap; 19.0 mm. Ankara Arkeoloji Müzesinde 9951 No. altında muhafaza edilmektedir.

³ Lamassu adı, baş tanrı ile mübeccil arasında, vasıta olan koruyucu kadın tanrıya, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arkeoloji seminerlerimizde, Prof. Landsberger'in teklifiyle verilmiştir. Bilahire "Sumer-Babil San'atının bazı Mitolojik tipleri üzerinde yeni filolojik ve arkeolojik araştırmalar,,adh doktora tezimizde (bak: Fakülte Dergisi cilt-IV Sayı 1 yıl 1946 ; Almanca hulassası,H,Güterbock tarafından Archive für Orient Forschung Band XV,Heft 1-6), Lamassu adının çivi yazılı vesikalarla tevsikine ait bilgi vardır.

⁴ Frankfort, H, Cylinder Seals, 1939, Lev.XXVIII

- c) Balık-adam.
 İştar sahnesi, şu unsurlardan ibarettir:
- a) Harp tanrıçesi olarak İştar,
 b) İnsan mübeccil,
 c) Diz çökmüş küçük insan mübeccil,
 d) Küçük Lamassu,
 e) Tanrı hizmetkârı rahip.
- Adad sahnesi:
- a) Fırtına tanrısı Adad:

Eski Babil devrinin başlıca tanrı tiplerinden olan Fırtına tanrısı Adad'ın alâmeti, yıldırım sembolü ile boğadır. Bu tanrı, boğanın kâh tamamen sırtında olarak⁵ kâh da yatan hayvanın sırtına bir ayağını koymuş vaziyette ve ipini çekerken tasvir edilir⁶. Arslan grifon da bazen⁷ Adad'ın hayvanıdır. Adad sağ elinde yıldırım⁸ ile boğanın ipini tutarken sol eliyle de bir gürz savurur⁹. Bu devirde Adad'ın elbisesi uzun, ufki katlı ve yırtmaçlıdır. Sağ ayağını bu yırtmaçtan Şamaş ve İştar'ın¹⁰ yaptığı gibi çıplak olarak ileri uzatarak hayvanın sırtına basar. Yalnız nadir olarak kısa elbise de giyer¹¹. Adad başında yuvarlak veya sivri tepeli bir külah¹² ve bazen de boynuzlu taç ile tasvir edilir. Yalnız şu nokta unutulmamalıdır ki, Eski Babil devrinin sonlarında sivri külah daha ziyâde teammüm etmiş ve diğer tanrıların da başında görülmeğe başlamıştır. Mesela Brett 71 misâlinde bu sivri külahı yalnız Adad'ın başında değil İlabrat ile Lamassu'nun¹⁴ da başında görüyoruz.

Yıldırım sembolünün çeşitli şekillerini Unger incelemiş¹⁵ bulunmaktadır. Eski Babil devrinin ikinci yarısında - bu sebepten dolayı Kültepe'de

⁵ Louvre A 568 (Ammisadugga devri), Ward 459, Morgan 98 UM 14,434,459.

⁶ Ward 460.

⁷ Arslan üzerine Adad misalleri için bak: Prinz, Symbolik S. 127; Newell 220, UM 14,445; Arslan Grifon üzerine oturmuş olarak, Ward 134, Louvre A 485 (Lev. 112,10b); Clay Figurines JOSR 16,127,181 ;Frankfort Cylinder Seals 27 i.

⁸ İstisnai olarak sol elinde de yıldırım tutar. Ward 456, Newell 220.Topuz tuttuğu da vakidir.Ward 460.

⁹ Ward 458, 459.

¹⁰ Şamaş ve İştar için misal: Frankfort Cylinder Sals Lev. XXVI 1. Adad misali Louvre A 556 (Lev, 116,9b)

¹¹ Louvre A 568.

¹² Yuvarlak tepeli serpuşla; Ward 464,478; Sivri külahlı olarak; Morgan Ward 98.

¹³ Newell 220, Louvre A 485 (Lev. 112,10 b).

¹⁴ Brett 71. Moortgat, Röllsiegel adlı eserinde S.37 de bizim İlabrat dediğimiz tipe "Gottkönig als Kriegsherr"; Frankfort 'Cylinder Seals' de S.168" The God with the mace, Ward ise "Seal Cylinders" adlı eserinde S.380, "The God with a wand,, adını verir. İlabrat adını niçin verildiği hakkında bak: Mebrüre Tosun, Sumer Babil San'atının bazı önemli mitolojik tipleri üzerinde yeni arkeolojik ve filolojik araştırmalar: eserin türkçe hulâsası, Fakülte Dergisi Cilt IV, S.1, Almanca hulâsası, .Archive für Orientforschung, Band XV,Heft 1-6.

¹⁵ Unger RLA 2,55-57.

görünmez— Adad yerine boğanın sırtında iki bazen de üç kollu yıldırım sembolü görünür.

Bu yazımızın mevzuu olan mühürde ise, Adad'ı çökmüş bir boğanın sırtına bir ayağını basmış, ve iki kollu yıldırım sembolünü tutan sağ eliyle hayvanı ipinden çeker vaziyette görüyoruz. Sol elinde de bir bumerang savurmaktadır. Üzerinde ufki katlı ve yırtmaçlı tanrı elbisesi başında da boynuzlu taç vardır.

b) Hüviyeti tesbit edilmeyen ikinci derecede bir tanrı:

Adad'ın karşısında tebcil vaziyetinde duran bu figürün tanrı olduğu, giymiş olduğu ufki katlı elbiseden dolayı katidir. Başında da bir kat boynuzlu bir serpuş giymektedir. Halbuki Adad ile İştâr'ın başlarındaki taçların birden fazla boynuzla sarıldığı görülmektedir. Bundan da bu tanrının iki baş tanrıya nisbetle, tali bir derecede bir rol oynadığı mânası çıkarılabilir. Elindeki alâmete gelince : Eski Babil devrinin son zamanlarında görülen bu sembolün mahiyetini tanımağa henüz kimse muvaffak olmuş değildir. Biz sadece bunun Hitit hiyeroglifleri arasında¹⁶ hece kıymeti *nu* olarak geçtiğini ve bir de Girit hiyeroglifleri¹⁷ arasında görüldüğünü kayd etmekle iktifa ederiz. Douglas van Buren "Tanrıların sembolleri,, adlı¹⁸ eserinde bu sembolden de bahseder. Yalnız bununla Ninurta'ın yedi başlı sembolünü¹⁹ ve "Buschzepter" adı verilen²⁰ diğer bir tanrı sembolünü birbirine karıştırır. Halbuki bunlar ayrı ayrı sembollerdir.

c) Balık-adam:

Balık-adam ile (Louvre A 251)keçi-balık'ı(Frankfort Lev.XXIX g) birbirlerinden ayırd etmek lâzımdır. Bu hususta Unger RV 8 deki 'Mischwesen' adlı makalesinde balık-adam ile keçi-balığı filvaki birbirinden ayırmıştır. Balık-adamı yalnız bir Tell-Halaf kabartması ile Asur kabartma ve silindir mühürlerinde mevzuubahs eder. Eski Babil mühürlerini hiç nazarı itibara almaz. Yalnız keçi-balıktan bahs ederken, Hammurabi devrine ait bir mühürde ilk defa görüldüğünü bilhassa Kas'lar devrinde ise Kudurru'lar üzerinde mevcut olduğunu kayd eder. Assur devri mühürlerinde de bulunduğunu ilâve eder.

Eski Babil devrinde çıplak kadın, çarpık bacaklı adam, küçük Lamassu. küçük mübeccil, dua eden maymun ve bahk-adam gibi mitolojik figürler

¹⁶ H. G. Güterbock, SBO 11, Nr. 73;

¹⁷ Evans, The Palace of Minos etc. Vol. 1, S. 284.

¹⁸ Van Buren, Symbols of the Gods, S. 178.

¹⁹ Frankfort, Cylinder Seals, Lev. XXVIII a,b.

²⁰ Ward, Seal Cylinders, 52 No.lu sembol. Frankfort, CS Lev.XXVIIIa'S.166,multiple mace, Moortgat Rollsigel Fig.499 ve tarifî (Stab mit Kugel. Buschzepter adı da kat'i değildir. Mahiyeti izah edilmemiş olan bu tanrı sembolüne biz de topuzlu asâ diyebiliriz.

ile tesviye ve şişe²¹, astral semboller, tanrı sembolleri (tanrı olmaksızın) ve protomlar, boşluk doldurma figürleri olarak çok teammüm etmiştir. Bu devrin boşluk doldurma figürleri hakkında Legrain UM 14, S. 33 de S. 98 ve devamındaki index de kullanılmak şartıyla, etraflı bilgi verir. Fakat bu güne kadar boşluk doldurma figürlerinin kronolojisi hakkında henüz bir inceleme yapılmamıştır. Bunların meydana çıkışı mühürlerin tarihlerini tesbitte bizim için mühim bir kıstastır.

Boşluk doldurma figürleri, küçük mübecciller şeklindeki doldurma figürleri müstesna (İTT11, Lev. 1,2590) Eski Babil devrinden evvelki devirde yani III. Ur Hanedanı devrinde yoktu diyebiliriz. Yalnız oturan tanrının ekseriya yanında resm edilen tanrı sembollerini boşluk doldurma figürleri olarak kabul etmiyorum. Bu misâlde balık-adam aşağıda bahs edeceğimiz küçük mübeccil ve Lamassu gibi boşluk doldurma fonksiyonundan çıkmış, ibâdet sahnesine iştirak eder vaziyette görülmektedir.

İştâr Sahnesi :

a) Harp tanrıçesi olarak İştâr:

Mühür yüzünde tasvir edilen ikinci büyük tanrı, harp tanrısı sıfatıyla İştâr'dır. Bu kadın tanrının Eski Babil üslubundaki tasvir şekli, Akkad devri geleneğinden pek ehemmiyetli ayrılıklar göstermez. Ekseriya yüzden ve nadiren de profilden resm edilir²². Tanrıçenin sağ bacağı bir arslan üzerinde pek nadir olarak da iki arslan veya pars üzerindedir²³, Alâmetleri ok ve yay²⁴, nadir olarak sağ elinde halka²⁵, arkeolojide 'caduceus' adı verilen bir silah nevi ile çifte gürz gibi çeşitli silahlardan ibarettir. Bu silahları sağ elinde ve vücudundan uzakta tutar bir vaziyette görülür. Sol elinde eğri kılıcı vardır²⁶. İştâr'ın 'Exaltation' destanında²⁷ bu harp tanrıçesinin alâmetleri, silahları hakkında şunları öğrenmekteyiz: Bu destana göre İştâr 'gazaplı odun amansız silah' unvanlı krallık asası '*uluhu*'yu taşır. İştâr'ın silahları şunlardan ibarettir²⁸: *şun. tabba* adlı silahı, kılıç (Sumerce adı *ul4-gal*= Akkad'ca adı *namsaru*), oklar (*mulmullu*) zırh, bumerang (*Sum.illûru*= *Akk.tilpanu*), kalkan ve ok ile yay bu kadın tanrının alâmetleri arasındadır.

²¹ Moortgat, Rollsiegel 370 de görülen ve ekseriya beraber bulunan bu iki boşluk doldurma figürüne, mahiyetleri bilinmeden bu adlar verilmiştir. Van Buren 'Symbols of the Gods',

²² Newell 220, Louvre A 373, TC III, 3,10.

²³ Ward 135, iki ejder üzerinde, Ward 415,442.

²⁴ Ward 414, 417: son misâlde İştâr'ın omuzuna astığı yay pek bellidir.

²⁵ Ward 414, 416; Burney Kabartması, AFO XI, S. 351.

²⁶ Clay Figurines, YOSR XVI Fig. 128 misâlinde İştâr sağ elinde eğri kılıç yerine, yuvarlak balta sol elinde de üç başlı gürz tutmaktadır. Aynı eser Fig. 129 ve 130 misâllerinde de sağ elinde üç başlı gürz tutmaktadır. Aynı eser Fig. 133 İştârı sevk edici bir tanrı olarak gösteren bir varyanttır.

²⁷ Th. Dangin, RA 11, S. 149,43.

²⁸ Langdon R. A, 12,78,13-18.

İştar'ın sembol ve silahlarının ancak bir kısmı silindir mühürlerde gösterilmiştir. Bu silahlar arasında 'asâ=uluhhu' yoktur. Belki de kadın tanrılara hükümdarlık asası verilmemekteydi. Kadın tanrılara hükümdarlık alâmeti olarak yalnız kalkanın verildiğini biliyoruz²⁹. Belki de o zamanlar *şun.tabba* hükümdarlık asâsi olarak kabul edilmekteydi.

Silindir mühürlerde görmediğimiz fakat destanda İştar'ın silahları arasında sayılan diğer bir silâh da bumerangtır. Görülen silâhları ise ok, yay ve kılıçtır. Kılıç '*namsuru*'yu burada eğri kılıç karşılığı olarak görüyoruz.

Kahraman tanrı Nergal'in sembolik silahları arasında çift başlı bir gürzün mevcut olma ihtimalini kabul edenler³⁰ İştar'ı silindir mühürlerde bu tanrı ile karıştırmışlardır. Fakat tanrıçenin ekseriya belirtilen göğüsleri şüpheye yer bırakmamaktadır.

Bizim misâlimizde İştar iki arslan üzerinde ve cepheden tasvir edilmiştir. Sol elinde *şun.tabba* ile arslanlardan birinin ipini tutmaktadır. Başında boynuzlu tacı vardır. Bu misâlde olduğu gibi, tanrıçenin hemen hemen bütün misâllerinde çeneden itibaren aşağı doğru iki ufki çizgiyi görmemek imkânsızdır. Frankfort³¹ Mari'de (Syria 1935, Lev. 26, No1) bulunan bir heykel parçası ile mukayese ederek bunların gerdanlık olmaları ihtimalini ileri sürmüşse de bu benzerlik kanaatimize göre zayıftır. Biz bu çizgileri şakaklardan itibaren sarkan iki saç örgüsü olarak izah etmeği bir teklif olarak ileri sürmek istiyoruz.

b) İnsan mübeccil:

İştar'ı tebci eden kısa elbiseli figüre gelince ;bu bir insan mübeccildir. Başında bu devrin (Eski Babil) sonlarına doğru rastladığımız sivri külah bulunmaktadır. Kaldırmış olduğu sağ eliyle tanrıçeye bir kap sunmaktadır. Bu çeşit mübecciller için aynı devrin diğer mühürlerinden misâller verelim:

c, d) Diz çökmüş küçük insan mübeccil ile küçük Lamassu:

Bu iki figüre bu devir mühürlerinde bolbol rast gelmektedir. Biz bu figürleri bu mühürde boşluk doldurma figürleri olarak değil, ibâdet sahnesine iştirak eder vaziyette görüyoruz.

e)Tanrı hizmetkârı rahip:

İştar'ın mübeccili arkasında, bir nevi rahip olarak kabul etmek isteyip tanrı hizmetkârı adını verdiğimiz kısa elbiseli başı açık ve daima sağ elinde kulplu bir nevi koğa, diğer elinde de koni şeklinde bir kap taşıyan bir figür bulunmaktadır³² Bu figür çok defa çıplak ve bir postament³³

²⁹ Th. Danguin RA 21, S. 193 v.d.

³⁰ Parrot, RA, XXV, 179, No. 51; Th. Danguin, RA XVI, 140.

³¹ Frankfort, CS, S. 170 Not 1.

³² Bu kabın doğrudan doğruya boynuzdan yapılmış olduğunu ileri sürmek istiyoruz.

³³ Platformlar için bak: von der Osten, Newel, S. 120.

üzerinde ve nadiren bir önlükle görülür. Bazen elinin biri (ekseriya sol eli) boş olur ve sağ elinde tanıyamadığımız bir şey tutar³⁴. Bu motif her ne kadar Eski Babil devrinde büyük değişikliklere maruz kaldıysa da mensiyi Akkad devrine kadar uzanır³⁵.

İki ibâdet sahnesini teşkil eden figürleri ayrı ayrı inceledikten sonra, üçgen halinde bir araya getirilmiş üç noktadan bahs edelim³⁶:

Bu üç nokta yuva kalemiyle oyulmuştur. Bu noktalar mührün nasıl basılacağını adetâ, iki tebcil sahnesinin başlangıç ve sonunu göstermektedir. 'Drilling' yani yuva kalemi ile oyma tekniği bu noktalardan başka, figürlerin omuzlarının tayininde ve Adad'ın mübeccilinin elindeki alâmetin oyulmasında kullanılmıştır. Hatta iki ayrı incelikte kalem kullanıldığı açıkça görülmektedir. Bu tekniğin mevcudiyeti tarihleme için bir kıstastır.

Motifler bakımından Eski Babil devrine mal ettiğimiz bu mührün, şimdi de kompozisyon şeması hakkında bir iki söz söyleyelim:

Bu devirde tebcil sahnesi, kompozisyon şeması bakımından pek çok rağbet görmektedir. Mühürlerin bir kısmı, III. Ur Hanedanı devrinin, yeknasak tebcil sahnesinin doğrudan doğruya bir devamını gösterir. Bu sahne ekseriya, oturan bir tanrı, bir mübeccil, bir de takdim edici bir tanrıdan ibarettir. Eski Babil üslubuna has olan tali sahneler, boşluk doldurma figürleri ve nadiren görülen kitabe bulmadığı zaman, Eski Babil Devrinin ilk yüzyıllarına ait olan mühürler ile III. Ur Hanedanı devri mühürlerini birbirlerinden ayırd etmek hemen hemen imkânsızdır. Nitekim mühür katalogları bu farkı gözetmezler. Mamafih Eski Babil devri içinde yaşamaya devam eden saf III. Ur üslubu mütemediyen azalan bir nisbettedir.

Fakat daha Sumu-la-el zamanında (Louvre A.477), Eski Babil devrinde tebcil sahnesinde değişiklik ve onu canlandırma temayülü kendini aşikâr bir surette gösterir. Bunun içinde de devrin san'atının kullandığı vasıtalar çeşitlidir. Bu devir san'atı ya III. Ur devri üslubunun fakir döküntülerine tutunur, yahut da Akkad devrinin zengin mythologie'sine doğrudan doğruya bağlanır ve yahut da kendisi, taht üzerindeki tanrı motifine bağlı kalmak şartıyla, yeni figürler ve motifler icad eder. Taht üzerindeki tanrı motifi, III. Ur devrinde olduğundan daha fazla olarak sembol hayvanlarıyla ve âlâmetleriyle karakterize edilir.

Yuvalı kalem kullanma tekniği Eski Babil devrinde, Hammurabi'den sonra rağbet görmüş ve bilhassa Ammiditana ile Ammisadugga zamanında pek fazla kullanılmıştır³⁷.

³⁴ Louvre A 353; von der Osten, Brett 54; Delaporte S. 128'e göre' Le poignard denté (?); von der Osten, Brett S. 59 a göre ' curved object, perhaps a weapon or a fan'

³⁵ Ward Fig. 411.

³⁶ D. van Buren, Symbols of Gods, Rome, 1945, S. 181.

³⁷ Louvre A 564, A 566, A 570.

Bütün söylediklerimizi bir araya toplıyacak olursak, motifleri, kompozisyon şeması, 'drilling'—yuvalı kalem tekniğinin kullanılması, boşluk doldurma igürlerinin yalnız mevcut olması değil hatta organik olması, Ammiditana'dan evvel görmediğimiz üç birleşik noktanın varlığı, ve üslubu yüzünden, mührümüzün Hammurabi'den altmış yetmiş yıl sonraya, Ammiditana devrine ait olduğunu teklif etmek istiyoruz³⁸.

Bu mührün Boğazköy'de bulunuşunu izaha gelince :Eski Babil üslubunun Anadolu, Suriye, Kıbrıs ve Girit gibi yayılış sahalarını göz önünde tutarak, misâlimizin bu yerlerden birinde yapılmış olması hatıra gelebilirdi. Fakat o taktirde bu yerlerin mahalli hususiyetlerini de göstermesi lâzım gelirdi. Eski Babil üslubuna aykırı olan her hangi bir unsur bulamadığımız için, bu mührün öz Babil malı olduğu neticesine varacağız. Demek oluyor ki, Boğazköy'e Babil'den bir ithal yoluyla gelmiş olacaktır. Mührümüzü Ammiditana devrine veya bir. az sonraya tarihlediğimize göre Eski Babil üslubunun en güzel örneklerinden biri olan bu mühür ancak Murşili'nin Babil seferi münâsebetiyle Anadolu'ya gelmiş olabilir.

³⁸ Louvre A 564 A 570 (5b), A 584 gibi tarihli paralelleri arasında bizim incelediğimiz mühür daha üstün san'at vasıfları göstermektedir.

AN OLD BABYLONIAN CYLINDER SEAL FOUND IN BOĞAZKÖY

This hematite cylinder seal accidentally found in Boğazköy, shows a double presentation scene, beautifully carved in the Old Babylonian style. After the monotonous three figured presentation scenes of the Third Dynasty of Ur, a tendency of change and variety shows itself during the First Babylonian Dynasty. As early as the time of the first king of the first Babylonian Dynasty, that is one hundred years before Hammurabi, the presentation scene was retained at first as the main theme, but variety was obtained first by representing the seated god standing. The next step in the line of development of the Old Babylonian Style is the creation of selected and stereotyped presentations of divinities, such as the goddess *İstar*'in full war equipment, the sun god *Şamaş* poised for ascent, holding his characteristic saw. The prevalence of so-called filling motifs in the background of the Old Babylonian seals is also characteristic of this era. But the highest achievement of this period is the rich mythological scene in the manner of BE VI, PI. IV (Babylonian Expedition of the University of Pennsylvania). In the later seals, the attire of gods and mortals change. Although the horned crown, still appears as the characteristic headdress of the gods, occasionally gods and mortals are depicted with the same turban. The conical headdress becomes popular as part of the god's attire. In the later seals the drill has been used excessively.

Four main figures are represented in our example. A short-clad worshipper addresses his petition to the Warrior-*İstar*. She stands on two lions, and holds in her left hand both the halter of the lions and her characteristic emblem the *şun-tabba*— (the so-called caduceus). Behind the worshipper is the servant *prist* with pail and horn in hand. The small figures of the kneeling man and the *Lamassu* (—female interceding divinity) do not give the impression of filling motives but it seems as if they are also participating in the scene of worship.

In the second scene, the weather-god *Adad*, mounted on his bull holding the rein of the animal and the lightning fork, his characteristic emblem in his right hand (the engraver has apparently made a mistake in carving the right hand) is worshipped by a secondary divinity with an unknown emblem. This divinity who, to judge by the ribbon hanging from the back, is a goddess, faces *Adad* and holds a rod with three heads. This emblem does not reveal the identity of the divinity. The fish-man usually as a filling figure raises both hands in worship of *Adad*.

The three dots in triangular formation are intended to mark the beginning and the end of the impression of the seal.

Boğazköyde bulunmuş bir eski Babil mührü

To judge by the fairly elaborate use of the drill, in marking the different points of the figures, by the divinity with the unknown emblem, a creation of later times, by the use of the conical headress, also a characteristic of later times, and by the participation of the so-called filling motives in the worship scenes which can be regarded as a progressive step in the line of development, this beautiful seal, one of the finest examples of its time, must be executed about seventy years later than Hammurabi, that is during the time of Ammi-ditana. It has probably found its way to Anatolia, as an import piece, after Mursili I.'s Babylonian expedition.

BU MAKALEDE KULLANILAN KISALTMALAR LİSTESİ

AfO	—	Archiv für Orientforschung
Brett	—	H. H. von der Osten, Ancient Oriental Seals in the Collection of Mrs. Agnes Baldwin Brett (Oriental Institute Publications, XXXVII Chicago 1936).
CS	—	H. Frankfort, Cylinder Seals, London 1939.
Delaporte	—	L. Delaporte, Catalogue des Cylindres Orientaux etc. du Musée du Louvre.
JOSR	—	Journal of the Society Of Oriental Research.
Louvre A	—	L. Delaporte, Catalogue des Cylindres Orientaux, II. Acquisitions.
Moortgat	—	Anton Moortgat, Vorderasiatische Rollsiegel, Staatliche Museen zu Berlin, 1940.
Morgan-Ward	—	W. H. Ward, Cylinders and other Ancient Oriental Seals in the Library of J. Pierpont Morgan.
Newell	—	H. H. von der Osten, Ancient Seals in the Collection of Mr. Edward T. Newell (Oriental Institute Publications, XXII, Chicago, 1934).
Prinz, Symbolik	—	Hugo Prinz, Altorientalische Symbolik, Berlin 1915.
RA	—	Revue d'Assyriologie.
RLA	—	Reallexikon der Assyriologie.
RV	—	Reallexikon der Vorgeschichte.
SBO	—	H. G. Güterbock, Siegel aus Boğazköy.
UM 14	—	University of Pennsylvania, The University Museum, Publications of the Babylonian Section Vol. XIV.
Ward	—	William Hayes Ward, The Seal Cylinders of Western Asia, Washington 1940.
YOSR	—	Yale Oriental Series.